

okolností života moderního člověka, neoslovitelného z tradičních křesťanských pozic, pro něhož není bůh supranaturální bytostí, ale to, co se nám dává v samotném lidství, v tzv. dimenzi hloubky. Autor ukazuje, jak Tillichova teologie v sobě zahrnuje schopnost podržet v jednotě napětí mezi profánním a sakrálním, mezi tím, co je autonomní a heteronomní, tím, co je transcendentní a imanentní. Pokus o uchopení povahy skutečnosti ontologicky, terminologií metafyziky, ukazuje pohyb filosofického Tillichova tázání, které otevírá dveře pro teologické odpovědi a teologickou odpovědnost. Tillichova otázka, jak se bůh člověku zprostředkovává a jak si člověk zprostředkovává tuto okolnost býtí, je formulována jako zkušenost nepodmíněného v podmíněném, jako zkušenost víry, jejímž výrazem je odvaha k bytí.

Studie zdůrazňuje ústřední hledisko Tillichova pojetí lidské skutečnosti spjaté s pojmem „hranice“. K lidské existenci přináležet být na rozhraní, oscilovat na hraně mezi vlastními možnostmi a schopností přesahu, mezi konečností a věčností. Člověk potřebuje odvalu, aby unesl svůj osud, vzepřel se úzkosti z prázdnoty i strachu ze smrti, což lze jenom smysluplnou participací na skutečnosti světa.

Třetí část tvoří ukázky vlastních Tillichových textů: 1. Problém osobního Boha (příklad Z. Kučera), 2. Podstata náboženské řeči, 3. Existenciální analýza a náboženské symboly, 4. Oprávnění a význam náboženských symbolů, 5. Symboly víry (překlad J. B. Lášek).

Nová edice těchto Tillichových textů v kvalitních překladech představuje významný počin, jenž umožní studentské, teologické i filosofické veřejnosti seznámit se s pozoruhodným myšlenkovým dílem velkého dosahu pro evropské a americké myšlení.

Slabinou promyšleně koncipované knížky je však neobvyklé množství skoro neuvěřitelných tiskových (např. transcedentní a transcendentní na s. 52, [53] a gramatických chyb nebo výpadku písmen, které zásadně mění význam toho, co chtělo být řečeno (např.: „Zatím co vůči teologii má naše boslosloví zásadní výhry,“ [s. 17], kde autor patrně zamýšlel říci výhrydy a nikoli výhry). Této knize proto přejí „rozumějícho“ (nejen Tillichovi) čtenáře a autorům dalších svazků

Pontes pragenses šťastnější ruku při výběru nakladatelství a pečlivého redaktora.

NADĚŽDA PELCOVÁ

Luther H. Martin, Helénistická náboženství, Brno: Ústav religionistiky FF MU 1997, xx+162 s.

Srovnáváme-li první v češtině dostupnou monografii o helénistických náboženstvích s velkými standardními pracemi, musíme si nejprve uvědomit, že jde o přehledný úvod, jak to výslovně čteme v podtitulu původního anglického vydání. Rozsah a množství shrmažděných informací je jen zlomkem toho, co podávají velké práce J. Prümme (*Religionsgeschichtliches Handbuch*, 1954) a především M. P. Nilssona (*Geschichte der griechischen Religion II*, 1961²).

Přesto najdeme v Martinově knížce mnoho závažných informací v přehledném podání a v novém pojetí.

Po úvodu, v němž autor obecně charakterizuje helénistické myšlení, následuje dosti podrobná první kapitola – analýza Apuleiova „Zlatého osla“ s ohledem na jeho XI. kapitolu. Celý román je pomocí bližší analýzy vyprávění o Psyché dešifrován jako alegorické vyjádření Cesty života utvářené (helénistickým) náboženstvím (starší teze, kterou formuloval už K. Kerényi). Následuje kapitola o lidové zbožnosti (astrologie, věštění, zázračné léčení) a o tom, jak do ní přímo či nepřímo pronikly vlivy filozofie, a po ní nejobsažnější kapitola o mystériích. Čtvrtá kapitola, nazvaná „Reformy a inovace“ (tj. starších náboženských tradic), řadí do této kategorie vedle Dionýsova a Mithrova kultu mimo jiné i judaismus a křesťanství. Pátá kapitola je věnována gnózi v širším slova smyslu včetně hermetismu a manicheismu, v nichž autor vidí dovršitele transcendentních (mužských) tradic helénistického náboženství. V závěru (s. 135-142) se dočteme o předpokladech pozdějšího úspěchu křesťanství. Vycházel z toho, že se Ježíšovi stoupenci ve své inovaci apokalyptiky novým křesťanským mýtem o sestupujícím a vystupujícím vykupiteli vyhnuli gnostické jednostrannosti

a ve zprostředkující funkci Matky církve uchovali něco ze zdravé přitažlivosti chthonických (vegetativních) božstev, k nimž se obracela helénistická mystéria.

Čtenář Martinovy monografie ví od samého počátku to, co čtenář této recenze začne tušit až teď: nejde jen o stručnou učebnici, která přináší jednotlivé osvěžující pohledy. I v tomto ohledu jde o přínos – už jen proto, že přes mimořádně úsporný rozsah charakterizuje autor jednotlivé náboženské jevy pomocí přesně dokumentovaných citátů z původních textů a celá kniha je doplněna pečlivě vybranými soupisy edic textů i sekundární literatury k jednotlivým tématům, kterou překladatelé doplnili i o české tituly. Především však jde o nový přístup k tématu, o pokus chápat helénistická náboženství jako systém, i když autor systémové myšlení blíže nereflektuje a nevíme, která větev tohoto významného postmoderního směru jej nejvíce inspirovala. Skoro symbolicky je kniha uvedena a uzavřena dvěma schémata: Ptolemaiovský kosmos (s. 8) a Helénistický náboženský systém (s. 139) směřující od regionálních ke kosmopolitním a univerzálním náboženstvím na horizontální ose a od věštní budoucnosti v rámci tradičních kultů k vykoupení a transcendentní naději v rámci heno- či monotheismu na ose vertikální. Martinova teze zní: Ptolemaiovský obraz světa se zemí obklopenou kosmickými sférami umožnil vývoj transcendentních náboženství (srv. autorův příspěvek ve sborníku *The Bible in Cultural Context*, Brno 1994), která mohou chthonické kulty relativizovat a vytvořit alternativní prostor naděje. Křesťanství se svým evangeliem o vykoupení tak získává několik sousedů podobné kategorie. Je zajímavé, že i Průmmova obsáhla monografie, která všechna helénistická náboženství vykládá jako doprovodné jevy křesťanství, hledá např. v mystériích spíše analogie, a to v rámci katolické koncepce, podle níž jsou pohanská náboženství chápána především jako *praeparatio evangelica*, kdežto mírně pozitivistický Nilsson diferencuje přesněji.

Martinova koncepce je užitečná už proto, že je systémová, tj. zásadně se zdržuje jakéhokoli hodnocení, kterým by autor předznamenával jednotlivé náboženské jevy, jak to ostatně patří k dobrému postmodernímu mravu. Oba diagramy můžeme obrátit vzhů-

ru nohama a na jejich vypovídací hodnotě to nic nezmění. Má to svou nevýhodu v tom, že takový pohled na dějiny relativizuje už sám o sobě váhu lidských rozhodnutí (ať v pohledu na minulost nebo v současné praxi, která se minulostí vždy inspiruje), má to ale výhodu vědecké hypotézy, která musí vedle faktů podat i jejich interpretaci lišící se od dosavadních pohledů natolik, nakolik je to v rámci její vědeckosti vůbec únosné. Tím se přímo dožaduje kritického protiúderu, kterému se ani já nehodlám vyhnout.

Ptolemaiov obraz světa se zemí obklopenou nebeskými sférami byl opravdu zlomem, ale oblast náboženství ovlivnil jen nepřímo. Např. křesťanský mýtus (mýtus ve smyslu zasazení Ježíšova příběhu do naddějinné kosmické souvislosti) je ve svém klasičtém výrazu z Filip. 2,6-11 poznamenán starším třístupňovým obrazem světa (citován na s. 107). Zřetelně vědomé propojení lze sledovat až v některých gnostických systémech.

Závažnější je, že Martin v jednotlivostech popisuje, ale zásadně nereflektuje a nevyšvětluje schopnost či neschopnost jednotlivých náboženství integrovat prvky ostatních proudů a dávat jim nový význam.

Slepým bodem předloženého systému je interpretace židovství a křesťanství: zcela chybí údaj o specifických rysech, jako je dějinnost jejich kultických textů (bible), které relativizují různé mytické rámce (jak to ve svém díle přesvědčivě dokládá tübingenský religionista a historik starověku H. Cancik), nedočteme se o teologii, která totéž činila na úrovni vědomé reflexe, a především, zaměřen na jedno z mnoha soteriologických paradigmat křesťanství (kosmický Kristus), přehlíží autor jejich společného jmenovatele: boží příklon k odcizenému člověku (slitován) jako východisko životní orientace. Do systémového pojetí by i tyto rozměry bylo možné zasadit. Systémy totiž mají každý svůj konstitutivní prvek. Nevidíme-li jej, můžeme sice poznat, že před sebou máme systém, ale máme potíže s určením jeho povahy.

Snad jsem již čtenáře přesvědčil o tom, že profesor Martin napsal inspirující knihu, která provokuje v nejlépeším slova smyslu. Z anglického originálu vydaného r. 1987 v Oxfordu ji pro 4. svazek řady *Religionistika* přeložili Iva Doležalová a Dalibor Papoušek,

kteří odvedli mimořádně solidní práci a patří jim náš dík.

(Drobnosti: Teze, že matkou křesťanské teologie je apokalyptika, pochází od E. Käsemanna, J. H. Charlesworth ji jen cituje [ke s. 135]; na s. VII místo Scholar má být Scholer.)

PETR POKORNÝ

**Jaroslav Pelikan,
Mary Through the
Centuries. Her Place
in the History of Culture,
New Haven and London: Yale
University Press 1996, 267 s.**

Myšlenkou na sepsání monografie o Marii se začal J. Pelikán zabývat v době, kdy pracoval na knize *Jesus Through the Centuries* (vyšla v Yale University Press v roce 1985). Jak sám píše v úvodu, práci na mariánské tematice se začal systematicky věnovat až po dokončení knihy o Ježíšovi. Časovou posloupnost v pojednáních zdůvodňuje absolutním teologickým významem Ježíše a Marie. Jeho cílem bylo představit řadu odlišných, přitom souvztažných portrétů „Panny“ v jejich spojitosti a ve vývoji různých kultur napříč stoletími (s. IX).

Kniha tak přináší mozaiku obrazů v různých aspektech mariologie od hledání jejich počátků v novozákonních textech až po řadu fenoménů s ní spojených v současnosti a je zdůročením mnohaletého autorova teologického studia dějin křesťanství. Jaroslav Pelikán vychází z teze, že Marie dala náplň definici feminina ve srovnání s Ježíšem, jenž je mnohem častěji oceňován za vymezení koncepte „člověka“ ve vztahu k lidství než „člověka“ jako muže (s. 1). Podtitulem knihy se autor odvolává na význam Marie v souvislosti s frekvencí používání jejího jména a jeho vzývání, na četnost mariánské tematiky v umění a také na fakt jejího prominentního postavení i ve století dvacátém. To dokresluje příklady řady mariánských zjevení či traktováním její postavy a funkcí jejího kultu v kontextu feministické teologie.

Názvy kapitol naznačují jednotlivé vrstvy a teologické důrazy mariologické tematiky a jejich řazení sleduje v podstatě chronologicky její proměnu v čase s významnými souvislostmi v dějinách kultury, respektive křesťanské civilizace.

První kapitola „Miriam of Nazareth in the New Testament“ (s. 7-21) předznamenává řadu problémů, kterým autor věnuje pozornost při sledování toho, jak byla Marie prožívána a chápána skrze běh staletí. Je retrospektivní konfrontací jednotlivých mariánských témat s biblickým materiálem. Autor vychází z otázky, jak přispěla Bible k portrétu Panny ve světle následujícího vývoje mariánské zbožnosti a doktríny (s. 7), a poukazuje na nevyhnutelné dilema při pohledu na vztah mezi bouřlivým a tematicky bohatým formováním doktrín o Marii a jejich obsahovým základem v Písmu (s. 11). Při jeho řešení nejsou problémy ani tak témata, jejichž založení v novozákonních textech je relativně přímočaré, jako ty součásti mariologie, pro něž není v těchto textech opora. Problematickým se pak zdá zvláště způsob, jakým Jaroslav Pelikán uvedené dilema řeší za pomoci pramenného materiálu vázaného na ten proud křesťanství, který je možné pouze díky retrospekci označit za ortodoxní. Autor v podstatě nepřehlídí k sociálně historickému a kulturnímu kontextu, s nímž jsou kořeny vzniku mariologie spojeny. Výjimkou v tomto smyslu jsou vazby na některé starozákonné postavy. Pozornost obrací zejména k tématům Mariina panenství, pozdravení/modlitbě Ave Maria, koncepci Marie jako Druhé Evy, Matce Boží, Požehnané, Matce Bolestné, Marie jako modelu víry vycházející z Lk 1, 38. Marie je zde představena jako „Žena pro všechny časy“ s poukazem na fakt, že obsah, který budou následující generace spojovat s titulem „požehnaná“, se bude během století významně proměňovat. Za imponantní ocenění Marie pokládá J. Pelikán ohlas, s nímž bude Mariina požehnanost považována za relevantní muži i ženami v pestré škále situací „po všechny časy“ (s. 21).

Název druhé kapitoly „The Daughter of Zion and the Fulfillment of Prophecy“ (s. 23-36) je aplikací teze „Novum (Testamentum) in Vetere latet, Vetus in Novo patet“ na mariánské téma a poukazuje na proces přisvojení materiálu starozákonního, který je